

„Szállj ki lelkem, keresd meg hazámat!
Oly hazáról álmodtam én egykor,
mely nem ismer se kardot, se vámot,
s mint maga a lélek, oszthatatlan...
útjaidat akármerre bolygod,
egy országot hordozol magaddal...”

(Babits Mihály: Hazám)

Nem lesz kisebb Hazánk, nem, egy arasszal sem,
Úgy fogsz tündökölni, mint régen, fényesen,
Magyar rónán, hegyen egy kiáltás zúg át:
Nem engedjük soha! soha Árpád honát!

(József Attila: Nem, nem, soha)

MIHÁLYI MOLNÁR LÁSZLÓ

Életrajzi vonatkozások:

A Gömörben megtelepedett szkíták, hunok, onogur avarok és kabarok leszármazottja, akik közé talán Árpád idejében behozott szláv rabszolgák is beolvadtak.

55 éves, pszichológia-magyar szakot végzett tanár.

Rimaszombatban érettségizett, Pozsonyban szerzett diplomát, 9 évig a Bodrogközben és Ung vidéken volt népművelő, jelenleg Szepsiben él és Kassán tanít. A Magyarok Világszövetsége felvidéki régiójának alelnöke.

Versei 1969 óta jelennek meg, Pozsonyban a magyar egyetemisták klubjának volt szervezője és vezetője, majd honismereti kerékpártúrákat, művelődési táborokat, helytörténeti és néprajzi kutatásokat, kissozínpadokat szervezett, irányított. 1989 után a Duray vezette Együttélés vezető személyisége, a mozgalom alelnöke, prágai parlamenti képviselő, a magyar frakció vezetője és a kisebbségkutatásban szerepet játszó Spectator Társadalomkutató Műhely megalapítója. Függetlensége megőrzése miatt az MKP-ba nem lépett be.

Versei mellett (Fohászok virradatért, 2000), társadalomlélektani és politológiai esszéi, helytörténeti írásai és pedagógiai tanulmányai is jelentősek.

Tófalvi Zoltán

Kísérletek az erdélyi kérdés megoldására az 1956-os magyar szabadságharc hatására: a Szoboszlai-per és az érmihályfalvi csoport pere

Szoboszlai Aladár eszméi és tanulmányai

„Végeredményben miről van szó Közép- és Kelet-Európában? Arról, hogy ezen a területen szétrobbantak a történelmi államok és a történelmi nemzetek keretei, és az összes itt élő nemzetek egymás közötti határai vitássá váltak.

[...] Mindenki, aki e terület konszolidálásával foglalkozni kezd, rövid időn belül úgy érzi, hogy az örülethez kerül közel, mert teljességgel elvész a különféle oldalról felhozott elveknek és érveknek a tömkelegében. Ez azonban merő optikai csalódás.

Ha felismertük azt a történelmi folyamatot, mely e területen döntő volt, akkor rájövünk, hogy Közép- és Kelet-Európában minden határprobléma, mely a szó komoly értelmében probléma, két szempont szembenállásából származik: az egyik valamiféle történelmi állapot, status quo, történelmi érzelm vagy igény szempontja, a másik az etnikai, nyelvi hovatartozás szempontja.”¹

Nem véletlenül idéztem a 20. század egyik legnagyobb magyar gondolkodójának, Bibó Istvánnak az erdélyi kérdést is érintő gondolatait, ugyanis az 1956-os négy erdélyi – ’hazaárulási per’-ként ismert – szervezkedési kísérlet vezetői ugyanúgy az erdélyi kérdés megoldása alternatívájaként latolgatták a föderációt és a lakosságcserét, akárcsak Bibó. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc eszmeiségéhez kapcsolódó erdélyi mozgalmak vezetői: Szoboszlai Aladár, dr. Dobai István, Sass Kálmán és Fodor Pál – mivel más szempontok szerint próbálták meg leírni (vagy kezelni) a helyzetet – más következtetésekre jutottak.

Gyorsan hozzá kell tennünk: a négy erdélyi tervezet egyike sem mérhető Bibó István egyetemes és európai összefüggéseket, történelmi hátteret, mélységeket és magasságokat feltáró elemzéséhez, megoldási javaslataihoz. Ennek a legkézenfekvőbb oka:

1 Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága (1946). In Bibó István: Összegyűjtött munkái. S. a. r. Kemény István és Sárközi Mátyás. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Bern, 1981., 1. kötet, 234., 236–237. – Kiemelés az eredetiben.

Dobai István kivételével egyikük sem ismerte Bibó István politológiai tevékenységét, ui. 1956-ig Bibónak csupán a fentebb idézett munkája jelent meg, az *Új Magyarország* című hetilap füzetes kiadványaként, 1946-ban.

Dr. Dobai István, kolozsvári nemzetközi jogász, Buza László – a szegedi, 1940-től a kolozsvári tudományegyetem professzora – közvetítésével ismerkedett meg Bibó István nevével és munkásságával. Dobai és Bibó jogbölcseletet és nemzetközi jogot egyaránt Buza Lászlótól tanult. Dobai István a Bolyai Tudományegyetem nemzetközi jogi tanszékén 1948-ig, az egyetemről való eltávolításáig, Buza László tanársegéde volt. Sajnos, objektív történelmi okok miatt nem sikerült Dobai Istvánnak az a terve, hogy a magyar forradalom napjaiban – a Budapesten tartózkodó Varga László református lelkész közvetítésével –, az erdélyi kérdés megoldásait keresve, kikérje Bibó István véleményét. A Varga László által egyeztetett időpontban, 1956. november 3-án Bibó Istvánt az MNK elnöki tanácsa államminiszterre nevezte ki. Így kettejük találkozásából annyi lett, hogy Varga László épp csak integethetett az autóba beszálló Bibó István államminiszternek, majd a Romániába tartó autóbuszok egyikével visszatért Kolozsvárra.²

Bibó István és Szoboszlai Aladár eszmeiségében egyetlen metszéspontot vélünk fölfedezni, azt, amelyet Bibó így fogalmazott meg: „Demokratának lenni mindenneke előtt annyit tesz, mint nem félni...” Bibó István az európai állam- és nemzetépítés technikáinak ismerőjeként jut el a *félelem elutasításáig*, míg Szoboszlai a kommunista rendszer megdöntésének, az erdélyi kérdés – ill. a magyar-román viszony – rendezésének elfogadható modelljeit keresve érkezik el ugyanoda.

El lehet játszani a gondolattal: milyen tervet dolgozott volna ki Szoboszlai Aladár a politikai pluralizmus és a többpártrendszer megteremtésére; a kommunista hatalom Magyarországon és Romániában egyidejűleg történő megdöntésére; a „Dunai konföderációs állam” megteremtésére, ha ismeri Bibó István munkásságát. A kérdés természetesen költői, hiszen egészen más premisszákból indult ki Bibó és egészen másokból Szoboszlai.

Mindez nem összehasonlítás akar lenni, hiszen, Bibó Istvánnal szólva, a „legnagyobb félrefogás” egy remekművet és egy kellő szakirodalom hiányában, hevenyészve összeállított dolgozatot egy kalap alá venni, csupán jelzem, hogy Szoboszlait is ugyanaz a kérdés foglalkoztatta, amire Bibó az 1947. évi párizsi békeszerződés aláírása előtt hívta fel a figyelmet:

„A demokráciának területi kérdésekben egyetlenegy direktívája van, és ezt úgy hívják, hogy önrendelkezési jog. Lehet nem hivatkozni erre a jogra, de komolytalan dolog a demokráciára való hivatkozással indokolni azt, hogy egy terület lakossága oda kerüljön, ahova nem akar tartozni.”³

Miközben Szoboszlai *Confederatio* c. dolgozatában utópisztikus eszméket fogalmaz meg, Kossuth Lajosnak a Duna-Szövetség eszmerendszerére és az 1918-

² 1956-os Intézet Bp., Oral History Archivum (OHA), 476/1992. interjú Varga Lászlóval. 55–62. p. – Varga László rekonstruált naplójegyzeteit az 1956. okt. 23–nov. 4. időszakról lásd: ACNSAS Fond penal, nr. 104., 1. kötet, 242–245. p.

³ Bibó István: Békeszerződés és demokratikus érdem s érdemtelenység. In: Bibó István: *Összegyűjtött munkái*. 1. kötet, 193. p.

ban összeomló Osztrák–Magyar Monarchia tapasztalataira épít, Bibó István a maga gyémánt logikájával szétzúzza a dunai államszövetség egész mítoszát: „A Habsburgok birodalma, mikor megalakult, éppen olyan alkalmi, 'nemzet'-közi dinasztikus államkapcsolat volt, mint az aragon-szicíliai, angol-hannoveri stb. kapcsolatok. Mikor megszületett, minden volt, csak az nem, aminek képzelné szökták: »dunai állam«.”⁴

Bibó István a közép- és kelet-európai határkérdések megoldásánál egyenesen „kártékony és közveszélyes” babonaként említi a „nemzetfeletti federáció” létesítését: „...ezen a vidéken volt már egy nemzetfeletti federáció, a Habsburgok birodalmának formájában, és ez éppen azért robbant szét és merítette el ezt az egész területet a kétségbeeső bizonytalanság hullámaiba, mert nem tudott kielégítő belső elhatárolódásokat létrehozni a benne egyesült nemzetek között. A federáció olyan, mint a házasság: nem szabad elintézetlen problémákkal belemenni, mert az a lényege, hogy új perspektívát, s vele rengeteg új problémát ad fel, nem pedig az, hogy bármiféle tisztázatlan kérdés elintézését vele megtakarítsuk. Bármiféle leendő federáció csakis úgy fog működni, ha előbb a határok terén kialakul az a minimális stabilizálódás, amely a federációba egyesülés lélektani feltétele. A nemzetek akkor és csak akkor szoktak federációba egyesülni, ha mindegyiküknek van annyi félteni valója, hogy a federáció biztonságának szükségét érzik.”⁵

A Bibó-i gondolatok fényében válik igazán egyértelművé, hogy az oly sokak által dédelgetett Dunai Konföderáció-eszme zsákutca volt a javából.

Szoboszlai Aladár a magyar-román viszonyt elemezve – csakis azt! – eljutott a mindkét részről tapasztalható virulens nacionalizmus, a magyar részről tapasztalható querulans (örökös panaszok) felfogás elítéléséig, de nem jutott el a Bibó által megfogalmazott nyelvi nacionalizmus megőrzésének eszméi és szellemi magaslataira: „azok a nemzetek, melyeknek történelmi határa mellett nyelvrokonok éltek, vagy melyeknek már nem is voltak történelmi határai, kitérték az összes nyelvtársak egyesítésének programját; azok pedig, melyeknek történelmi területén más nyelvűek éltek, kitérték az egynyelvű állam programját. Mindkét törekvésnek egy volt a lényege: etnikai tényezőkkel alátámasztani a politikai lét bizonytalanságát. [...]”

Közép- és Kelet-Európa országai azért féltek, mert nem voltak kész, érett demokráciák, s minthogy féltek, nem is tudtak azokká válni.

Így a félelem, a veszély állandó érzésében szabállyá vált mindaz, amit az igazi demokráciák az igazi veszély órájában ismernek: a közszabadságok megkurtítása, a cenzúra, az ellenség 'bérence'-inek, az 'áruló'-nak a keresése, a minden áron való rendnek, vagy a rend látszatának, s a nemzeti egységnek a szabadság rovására való erőltetése.”⁶

Szoboszlai Aladár érdeme, hogy világosan látta: az előítéletekkel terhelt és elmégesedett magyar-román viszony alakulásában fontos szerepet játszott a megkésett állam- és nemzetépítés, a történelmi status quo összetartó erőinek

⁴ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. i. m. 205. p.

⁵ Uo. 239–240. p.

⁶ Uo. 207., 222–223. p.

meggyengülése, a periférikus földrajzi-gazdasági helyzet: „Nemrég Magyarország a Német-római Császársághoz tartozott, régi európai volt, Románia pedig balkáni; mindkettő megszokta a maga világát. Az 1900-as évektől egy új világba estek, Európa Közép-Keletébe, s nem tudják még hogyan viselkedjenek. [...] Románia független volt, csak a tenger nem volt az övé, az aranybányák nem voltak az övéik, a nemzeti bank külföldé volt, minden nagyvállalat külföldé volt. Ennek cserében szabad volt románul beszélni, írni és szidni a magyarokat. A nagy árat a románság is érezte, annyira benne volt a sovinizmusban. A legnagyobb árat is hajlandó volt megfizetni, csak engedélyezzék neki a sovínizmus politikát. Vele szemben a trianoni Magyarország Horti [sic!] bukásáig független volt: mert nem volt semmije, határain belül még románjai sem, akikkel veszekedhetett volna. Ha Magyarországon lett volna az olaj, az arany, a tenger, akkor már az első napokban rátették volna a fejüket [kezüket]. Amint később rá is tették fejüket [kezüket] a Dunántúli olajra. [...]”

Tárjunk fel még több diszkréciót: hogyan gondolkodik ma, tíz év orosz világ után a román és a magyar? Tudomásul vették, hogy van egy közös ellenfelük, de úgy vélik, nincsenek közös barátaik. A román az angoltól várna, hogy támogassa őt a magyarral szemben, a magyar pedig az amerikaiaktól. Uraim, elképzelésük naív, a két 'nép' ma jóban van. A szituáció nem a régi, nincs már központi német s nyugati demokrácia, csak egy Nyugat van. Csak a Kelet s Nyugat között választhatnak, s azt hiszem, a Kelettel jóllaktak. Románia ma, ha a Nyugathoz akar tartozni, döntenie kell a magyar barátság mellett. [...]”

Az oroszok pedig, akár a kommunista, akár a szláv Oroszország Erdélyt újra Romániának fogja ígérni, s a herce-hurcának sohasem lesz vége. De ha az erdélyi román a Confederatio államban tényleg otthon fogja érezni magát, akkor még buzdítólag fog hatni a Kárpáton túli románságra is. Akkor igazán értékelni fogja a regáti román is Erdély nyugati jellegét... Tessék elképzelni, milyen hosszú utat kell megtennünk, míg a románság tudatosan egy fedél alatt akar élni a magyarsággal.”

Szoboszlai Aladár idézett gondolata – úgy tűnik – még évtizedeken át aktuális marad. Úgy látta: ha a Keresztény Dolgozók Pártja „romániai román pártja s a magyarországi pártja mindkét helyen egyidőben kormányra jut”, akkor megvalósul a magyar-román, később a magyar-román-osztrák konföderáció, s ezzel az elintézésre váró kérdések is önmaguktól megoldódnak.

Szoboszlai és az erdélyi kérdés alternatíváinak keresésében sors- és mártírtársai – éppen az egyetemes és európai modellek ismeretének hiányában – egyfajta axiómának tekintették: Erdélyben a lakosság kevertsége miatt nem lehet igazságos határt vagy határokat húzni. Oly sok szempont van, hogy bármilyen határrendezés nyomán valamelyik fél elkerülhetetlenül sérelmet szenved. Erdélyben a történeti status quo és az etnikai szempont ütközik. Nem látták azt, hogy Közép-Kelet-Európa etnikailag legkevertebb területén, a Bánságban, a románok és a szerbek – igaz, nagyhatalmi segédlettel – viszonylag rövid idő alatt megtalálták a maguk „végleges elhatárolódását”, csak a román-magyar viszony alakulását terhelték az 1919–1920-ban a 'levente-pörrel' elkezdődött súrló-

dások, ennek ellenére a régió bizonyos mértékig a tolerancia szigete maradt. Ez az 1956. október 30–31-i temesvári egyetemista tüntetésen, a diákság 12 pontos programjának megfogalmazásakor, az 1989. évi rendszerváltás idején valóban európai mércével mérhető román-magyar-szerb megbékélést eredményezett.

Szoboszlai Aladár és vádlott-társai egyik fatális tévedése az volt, hogy túlságosan nagy reményeket fűztek az 1955. évi genfi konferenciához, a 'genfi szellem' középkelet-európai 'földindulásszerű' hatásához.

Reményeik nem is voltak teljesen megalapozatlanok, 1955 januárjában megszűnt a hadiállapot a Szovjetunió és Németország között, 1955 májusában elismerték az NSzK szuverenitását. Ugyancsak májusban a négy győztes nagyhatalom államszerződést kötött Ausztriával, s ezzel Magyarország nyugati szomszédja önálló és semleges állammá vált. Megkezdtek a szovjet csapatok kivonását Ausztriából, s ezzel felcsillant a remény, hogy Közép-Kelet-Európából is kivonulnak a tíz éve 'ideiglenesen ott állomásozó' – tulajdonképpen megszálló – szovjet csapatok.

Hruscsov és Bulganyin belgrádi Canossa-járása, a nyilvános önkritika és bocsánatkérés Titótól, az 1955. július végi csúcstalálkozó a három nyugati nagyhatalom és a Szovjetunió között, Adenauer kancellár szeptemberi moszkvai útja, a német hadifoglyok hazatérése, mind-mind azt sugallták, hogy nemcsak a hidegháborús hangulat enyhült, hanem a két nagyhatalom – az AEÁ és a Szovjetunió – szőrése is arra készítette a közép-kelet-európai értelmiségi csoportokat, hogy terveket dolgozzanak ki a szabad választásokra, a többpártrendszer megteremtésére, vagy éppen a szocializmus megdöntésére.

Borbándi Gyula, aki a Szabad Európa Rádió tudósítójaként részt vett az 1955. okt. 27.–nov. 4. és nov. 8–16. közötti, genfi kormányfői, ill. külügyminiszteri értekezleten, emlékirataiban világosan utal arra, hogy mennyire túlzottak voltak a közép-kelet-európai országok, a szovjet blokk értelmiségének és lakosságának elvárásai.⁸

1955 nyara és ősze között már több jel arra mutatott, hogy a Szovjetunió – és vele együtt a béketábor több állama – a 'genfi szellemet' csak szavakban hirdeti, de nem hajlandó a tetteig eljutni. Már a kormányfői genfi konferencia is csak sovány eredményeket hozott, a négy nagyhatalom külügyminiszterei pedig az európai biztonságról, a német kérdésről és a kelet-nyugati kapcsolatokról tárgyaltak. A nyugatiak az európai biztonságot összekapcsolták a német egység gondolatával. Csak olyan európai biztonsági rendszert tudtak elképzelni, amelyben megszűnik Németország kettéosztottsága.

Moszkva úgy vélte: ha Németország egyesítése nem az ő feltételei szerint valósul meg, az fenyegetni fogja a Szovjetunió és a Varsói Szerződés tagállamai biztonságát. Eden külügyminiszter előterjesztését a két Németország egyesítéséről a Szovjetunió nem fogadta el.⁹

Genfben tehát a fő téma a béke és a leszerelés – beleértve az atomfegyverek ellenőrzését – kérdése volt, valamint a két Németország problémája. Szó sem

⁸ Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. A Szabad Európa Rádió története. Bp., 1996. 183–193. p.

⁹ Uo. 191–192. p.

volt szabad választásokról, politikai pluralizmusról. Ahogyan a Szabad Európa Rádió kommentárja fogalmazott: a genfi tanácskozás csak megbeszélés volt, nem diplomáciai értekezlet.

Nagy 'eredménynek' számított, hogy Eisenhower amerikai elnöknek sikerült beiktatnia a 'rab népek' ügyét az egész világ tudatába. Az 1955. évi genfi konferencia egyesek szerint nem volt más, mint a status quo fenntartására irányuló szovjet törekvés.

A nyugatiak belenyugodtak ebbe.

Szoboszlai Aladár és 56 társa vakon hitt abban, hogy a 'genfi szellem' Közép-Kelet-Európában is gyökeres változásokhoz vezet. Szoboszlai ennek reményében véglegesítette a KDP programját, s építette ki az ország egy részét lefedő konspiratív hálózatát.

A bukást azonban már a mozgalom magzati állapota magában hordozta...

Ma már egyértelmű: a román kommunista diktatúra idején a legkegyetlenebb retorziót a Szoboszlai Aladár nevéhez kapcsolódó államellenes összeesküvés vonja maga után. A különben igen ellentmondásos habitusú, Bánságban született és tevékenykedő pap elméleti munkássága és hihetetlenül naiv mozgalom-építése azonban megérdemli az utókor figyelmét, már csak a tanulságok okán is.

* * *

Szoboszlai Aladár tanulmányai, dolgozatai – bár korántsem közelítik meg Bibó munkáinak letisztult tökéletességét – továbbgondolásra késztetnek. Stefano Bottoni „hontalan forradalmár”-nak nevezi.¹⁰ Vekov Károly Szoboszlai Aladár „egyszemélyes elméleti munkásságát” emeli ki.¹¹ Szoboszlai Aladár életművének, munkásságának nem a magányosság a legfőbb jellemzője, hanem az a töretlen hite, hogy a genfi konferencia nyomán, a 'genfi szellem' kiadása következményeként a szovjet blokkban törvényes lehetőség nyílik majd a politikai pluralizmusra, a többpártrendszer megteremtésére, s a román–magyar konföderáció révén az erdélyi kérdés is megoldható.

Szoboszlai Aladár életműve szervesen kapcsolódik a mintegy kétszáz évet átölelő, az erdélyi kérdésre választ, kezelési módot, alternatívát kereső tervekhez, javaslatokhoz, programokhoz. Szűk körben ugyan, de terjesztette, népszerűsítette, más nyelvekre is lefordította a dolgozatait, bízva azok szélesebb körű hatásában. A Fodor Pál nevével fémjelzett csoporttal is volt kapcsolatuk, Mikó Lászlót és Mezei Mózes Leventét mindkét perben kihallgatták, csupán azért ítélték el őket a Szoboszlai-perben, mert ennek kapcsán korábban vették őrizetbe őket.

Szoboszlai Aladár elméleti munkásságának kezdete teológiai tanulmányainak idejére tehető. Az 1958. április 18-i nyílt tárgyaláson készült kihallgatási jegyzőkönyv szerint: „A dolgozataimat 1945-től kezdve írtam, ezek valóban a jelenlegi rendszerrel szemben ellenségesek és a Szovjetunióról ellenséges kritikát tartalmaznak. Az 1945 és 1950 között írt dolgozatok történelmi tanulmányokat és az Erdélyben lezajlott politikai jellegű kérdéseket tartalmazták.

¹⁰ Stefano Bottoni: A hontalan forradalmár – Reflexiók Szoboszlai Aladár ügyére. In *Magyar Kisebbség*. 2004/3., 143–151. p.

¹¹ Vekov Károly: *Kitörési kísérlet – A Szoboszlai-per*. i. m., 102–129. p.

(...) 1950-ben hallottam: az ENSZ-ben megtárgyalták, hogy a népi demokratikus országokban szabad választásokat tartanak. Erről 1955 nyarán Genfben a nagyhatalmak kormányfőinek találkozásánál is tárgyaltak.”¹²

Ezzel a beismeréssel tulajdonképpen tisztázódott az a több tanulmányban is olvasható téves állítás, miszerint az első dolgozatok megírására csak az 1950-es évek elején került volna sor. Ugyanilyen fontos a pártalapítással kapcsolatos első megbeszélések időpontja is. Szoboszlai 1948 őszétől 1951 szeptemberéig Pécskán volt segédlelkész.

A Lukács István kereskedővel folytatott tárgyalások során vetette fel: ha nálunk is szabad választások lesznek, alakítsunk „egy labourista típusú keresztény pártot”.¹³

Erre a megbeszélésre 1951 szeptembere előtt került sor. A leendő párt elnevezése is fokozatosan kristályosodott ki. A *kevesek uralma* című, Müller Jenő pécskai paptársa által átírt dolgozatában *keresztényszocialista* pártokról írt.¹⁴

Rövid életének legtermékenyebb időszaka a pécskai és az aradi segédlelkészi szolgálatához kapcsolódik. A ránk maradt és a Szekuritáté által elkobzott dolgozatainak egyik vezérfonala a *keresztény erkölcsiség* védelme és fenntartása. Állításaival lehet és kell vitatkozni, de a ma is érvényes megállapításai egyetemes, az egész emberiséget érintő kérdésekre figyelmeztetnek: „... Istent nem lehet szeretni az ember szeretete nélkül: a kereszténység örök elve ez, az egész szentírás emellett érvel.

[...] Fegyverrel meg lehet hódítani egy országot, el lehet foglalni az egész világot, de fegyverrel nem lehet meghódítani egyetlen embert sem. Nekünk nem kell az az ember, aki fél.

Engem az sem érdekel, hogy mit mondanak az emberek, nekem az az ember kell, aki este miután letette a kalapácsot, leült az ágya szélére és el kezd gondolkodni. Ez az igazi ember.”¹⁵

Furcsa kettősség: miközben a gondolkodás – mai szóhasználattal: az önmegvalósítás – liberális eszméit hangoztatta, úgy látta, hogy az Amerikai Egyesült Államokban a *szabadkőművesség*, a liberális életvitel elterjedése nyomán a bűnözés, a morális erózió egyre fokozódott: 1927-ben 15 ezer gyilkosság történt, s 4 millió dollár értéket loptak el.¹⁶

1957. október 4-én Parascan Ioan százados, a Belügyminisztérium Temesvár tartományi igazgatósága bünygyi osztálya parancsnokhelyettesének vezetésével házkutatást tartottak Wirth Gabriella lakásában, ahol megtalálták Szoboszlai dolgozatait: *Nagyhatalom*, *Feldúlt otthonok*, *Stratégia*, *A vezérkar*, *Stratégia a romok fölött*, *A fix pontig*, *XXX*, *Áldozatok és áldozottak*, *Kevesek uralma*, *Confederatio*, és *A K.D.P. (Laborista párt)*¹⁷ címet viselő tanulmányokat.

¹² ACNSAS, Fond penal, nr. 157., 13. kötet, 109. lap, verzó.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo., 11. kötet, 410. p.

¹⁵ Uo., 406. p.

¹⁶ Uo., 410–411. p.

¹⁷ ACNSAS, Fond penal, nr. 157., 10. kötet, 17. p.

A grafológiai vizsgálatot végző szakember megállapította: minden tanulmány Szoboszlai Aladár alkotása, a KDP programja pedig Reusz Miklós írógépén készült. Ezt az írógépek szigorú nyilvántartási rendszerében gyerekjáték volt megállapítani.

Az eddigi ismertetések Szoboszlai Aladár tanulmányai közül elsősorban a *KDP programját* és a *Confederatiót* emelik ki, holott a szocialista rendszer, a marxista-leninista ideológia legélesebb kritikája a többi tanulmányban található.

Az osztályharc igazi drámája nemcsak abban áll, hogy munkatáborba hurcolták a középosztályt, a kisiparosokat, a parasztság tehetősebb részét, hanem a magán- és családi életben bekövetkezett rombolásban is.

„Az osztályharc, mint 'legfőbb jó' létjogosultságot követelt a családban is. Az ember-ember ellen gyakorlatát alkalmazzák a gyerek és szülő, a feleség és férj között.

A szovietnek [sic!] vannak hősnői, mint Ana Pauker miniszternő, aki érdekeit azáltal nyerte, hogy férjét akasztófára juttatta elhajlás miatt.¹⁸ A pártvonal érdeklőségei fontosabbak voltak a családi boldogságnál.

[...] Négyéves korban már figyelmeztetni kell az óvodás gyermeket, nehogy elmondja nevelőnője előtt azokat, amiket otthon hallott szülejétől, mondjuk a nagy tanítómesterről vagy az ötéves tervre vonatkozólag. A gyereknek már négyéves korban választania kell a szülei konzervativizmusa és szeretete, meg a pártérdeklőség között. Először lélekben, majd fizikailag is el kellett szakadnia apjától, anyjától. Ez a négyéves gyermek, amikor az atyja ellen lázadozik, s a feleség a férje ellen, nem tudja még, hogy a Szovjetben mégis van egy hely, ahol újra mind találkozhatnak, a gyermek, az apa, és a feleség is, ez a hely a börtön...

A családot a Jóisten is a gyermek gyámoltalansága miatt rendelte.”¹⁹ – írta a *Feldúlt otthonok* című tanulmányában.

Szoboszlai Aladár életében meghatározó élmény volt az 1953–54-es pere és börtönbüntetése.

Míg a korabeli ellenzék csak elméleti következtetések nyomán fogalmazza meg: „az egész szocialista tábor egy nagy börtön”, addig Szoboszlai Aladár a saját bőrén tapasztalja meg, hogy a kommunista diktatúra a börtönök világával

¹⁸ Ana Paukerre vonatkozó ismeretei nem pontosak. Ana Pauker (Codăești, 1893. – Bukarest, 1963.): az RKP tagja, egyik vezetője, 1947-től Románia külügyminisztere. Zsidó származású, eredeti neve: *Hannah Robinsohn*. 1922-ben a férjével *Marcel Paukerrel* együtt letartóztatták. 1941-ben – fogolycseréjén – a Szovjetunióban telepedett le. 1944. augusztus 23-a után szovjet egyenruhában tért vissza Romániába. Az immár legális Román Kommunista Párt meghatározó személyisége lett.

1947-ben külügyminiszternek nevezték ki, „Szoknyás Sztálin”-nak is nevezték. 1952-ben félreállították, kozmopolitizmussal és frakciózással vádolták. Sztálin halála után már nem ítélték el, hanem kényszerlakhelyet jelöltek ki a számára. Élete utolsó éveiben francia és német nyelvből fordított a Politikai Kiadó részére.

Szoboszlai Aladár tévedett, amikor azt állította, hogy Ana Pauker akasztófára juttatta a férjét.

¹⁹ ACNSAS, Fond penal, nr. 157. Szoboszlai Aladár dolgozatai, írásai. 10. kötet, 34–35. p. A tanulmány keltezési időpontja: 1954.

a félelemnek olyan forrását teremti meg, amely lehetővé teszi, hogy egy szadista aparatszik ezeket alázzon meg kénye-kedve szerint, zárjon börtönbe, hurcoltasson el a lakhelyéről, kergessen a halálba. Szoboszlai Aladár a kommunista rendszer által megteremtett *félelmet* a legnagyobb hatalomnak tekintette. A 65 oldalas irat a félelem legyőzésére irányuló önnevelés egyik olyan alkotása, amelynek ismerete nélkül nem is érthetjük meg azt az erkölcsi tartást, amellyel nemcsak a halálos ítéletet fogadta, hanem a sorstársai egy részének nyíltan hangoztatott számonkérését is: miért juttatta őket a kivégző osztag elé, életfogytiglani börtönbüntetésre, nehéz rabságba.

Nem mártírok kötelező „viselkedési normája”, hanem a kommunista, szocialista eszmerendszer tarthatatlanságáról, a rendszer megdöntéséről már korábban kialakított szilárd véleménye mondatta vele a kivégzés előtt: „Miért félnék? Nem mi papok hirdetjük a Mennyeknek országát?”

A *Nagyhatalom* című tanulmánya az ötvenes évek romániai politikai, társadalmi életének, a hatalom gyakorlásának fontos látletele.

„A kommunista kormány elképzelése reális, ők, akik letiporták a szabadságot, ismerik az eljárást, hogyan lehet lépésről lépésre megfojtani azt, ismerik az emberek gyávaságát, annyira, hogy még a *szabad választástól* sem félnék.

Garanciájuk a félelem. *A félelem pedig nagy hatalom, talán a legnagyobb.* Oly hatalom, mely istenekkel viaskodik. Krisztus urunk éles logikával tanított, széjjeloszlatta a kételyeket, leküzdötte a félreértéseket, erősebb volt a betegségek-nél, feltámasztotta a halottakat, lázba hozta az apostolokat, megtörte az ördög hatalmát, de megmaradt a félelem.

[...] A félelem megbénítja az ember cselekvő erejét. Millió és millió ember megbénul.

10 millió ember nem tudott eltávolítani 10 méter széles vasfüggönyt. Félt, hogy meghal a műveletben, s ezért vállalta a még biztosabb, de kevésbé félelmetes biztos halált.

[...] Éhhálál fenyegetett a börtönben. Kilencen voltuk egy szobában, de már nem emberek, csak árnyak. Politikai foglyok, valamikor nagyszájú egyének, vitéz katonák, s acélidegzetű kulákok sorvadva vártuk a biztos halált. A program a kiéheztetés volt.

Ettünk volna füvet is, ha hozzájutottunk volna. Az örök minden este ellenőrzés végett megveregették fakalapácsokkal a rácsokat. Fölényes formalitás volt ez.

[...] A reflektor mögött pedig egy ember állt, géppisztollyal a kezében. Egy ember s egy géppisztoly, tulajdonképpen 600 fogollyal szemben. Amikor az éhség tetőfokára hágott, amikor a halál az ajtóban kopogott, azt javasoltam, szökjünk meg. Meglazítjuk a rácsot, néhány ugrással a katonáknál vagyunk, hiszen a fény átmérője csak néhány méter, egy ugrással kint vagyunk a sugárkörből, s megmentettünk kilenc életet.

A vitézek közül egy sem vállalkozott. Várt, s mit várhatott? Kerülő úton sikerült kikerülnöm a szobából, ravaszsgal, s a kintlevők segítségével megkerültem az emberi félelmet.

Ismertem egy püspököt – megbízatásból földalatti egyházat szervezett a kommunista rendszerrel szemben. Lelkiismerete teljesen nyugodt volt, hogy egy szent ügyet

végez, semmi oka nem volt feltételezni, hogy elárulják, s mégis félt, állandóan félt, annyira, hogy amikor letartóztatták, 'Deo gratias'²⁰ mondott. Istennek legyen hála.

Miért? Mert megbukott egy szent ügy?

Tudta, hogy súlyosan fogják büntetni, halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték.

De tudta azt is, hogy a vallatás, a kényszer, a golyó, az évekig tartó börtön nem olyan borzasztó, mint néhány hétig félni.²¹

[...] Engem a 'félelem' problémája elsősorban politikai szempontból érdekel. El lehet-e kerülni az árulást vagy ki van zárva. Lehet-e növelni a kitartást a 12-ik óráig, s el lehet-e oszlatni a feszültséget a 12 óra után? Igen, ha valamennyien tisztában vagyunk 'ellenfelünkkel'.²²

[...] Az egész 'baloldali' rendszer a félelemkeltésre van beállítva. Kell az államvédelmi rendőrség, hogy ijesszen, kell az osztályharc, hogy féljenek, kell a kolhoz, kell az államosítás, hogy mindenki abszolút bizonytalanságban, a legnagyobb félelemben éljen. Ez a *totális rendszer*, amely megrabolja az embert nyugalmatól, biztonsági érzésétől.

Senkinek ne legyen semmije, még nyugalma sem.²³ Volt alkalmam egyszer találkozni saját félelmemmel, elég kellemetlen helyen, az államvédelmi rendőrség pincéjében. De kifogtam rajta. Tudtam, hogy össze akarnak hozni, szembe akarnak állítani saját félelmemmel.

[...] Az ankét 10 napig tartott, vasárnapokat kivéve, naponta 10 órán keresztül, 14 rendőrtiszt jelenlétében, akik cserélődtek; ezután a „kezelés” körülményei stb. És mégis a második ankét után már elmúlt a félelem legkisebb rezgése is.

20 George Orwell könyvében, az 1984-ben művészi hitelességgel rögzíti ezt az élményt: „végre” bekövetkezett az, amitől eddig félttem – a letartóztatás, most már nincs mitől reszketnem.

21 Csak sejteni lehet, hogy Szoboszlai Aladár a 2001. február 17-én elhunyt lutheránus lelkészre, Richard Wurmbbrandra, a romániai földalatti egyház megteremtőjére célzott, akit 1948 és 1964 között tizennégy éven át kényszerítették a romániai börtönökben, végül 10 ezer dolláros váltságdíjért elengedték. A 91 éves korában, az Amerikai Egyesült Államokban elhunyt lelkész – és nem püspök! – munkásságát, kötetait jól ismerik a romániai volt politikai foglyok.

A zsidó származású Wurmbbrand és felesége, Sabina 1936-ban keresztelkedett ki, majd egy bukaresti angol missziónál dolgozott. A szovjet csapatok bejövetele után titkos egyházat alapítottak.

A román hatóságok püspöki címet ígértek Richard Wurmbbrandnak, ha Románia érdekében közbenjár az Egyházak Világtanácsánál.

A *The Guardian* szerint a kommunista Románia egyik legrosszabb üzletét kötötte meg: Wurmbbrand megérkezése Nyugatra bombaként robbant. Szertefoszlott a mítosz, hogy a kommunista rendszerben a keresztények helyzete nem romlott. Wurmbbrand a testén lévő sebekkel, sebhelyekkel szemléltette a romániai börtönök minden képzeletet fölülmúló embertelenségét.

Forrás: *National*, 2001. március 17–18., 7. p.

22 ACNSAS, Fond penal, nr. 157., 10. kötet, 66–78. p.

23 Uo., 83–85. p.

[...] Amíg mink gyávák maradunk, addig lesz hatalmuk. 10 bátor ember, aki szembeszállt a hatalommal, megtörte azt. Csak egyszer váljon nevetségessé a hatalmonlevő, a zsarnok, egy másodperc után senki sem veszi már komolyan.

[...] Erdélyben partizánok működnek, levetkőztetik a rendőrtiszteket, nevetségessé teszik őket, azóta már nem félnek tőlük. Senkit nem gyilkoltak meg olyan alaposan, mint akit nevetségessé tettek. Néhány hegyilakó megtörte a 'hatalmat'.²⁴

Szoboszlai Aladár ebben a dolgozatában nyílik meg leginkább. Egy egész fejezetten át sorjázza a szovjet blokk írástudóinak legfájdalmasabb gondját: „Magamfajta szegényembernek itt a vasfüggöny mögött nincs alkalmam könyvekhez jutni.”

A tanulmányt egyfajta bedekkernek, kézikönyvnek szánta a politikai foglyok számára, hogy elviseljék a börtönélet megpróbáltatásait. Mindez rokonítja Richard Wurmbbranddal. Szoboszlai Aladár nem a szenvedésről, a kínzásokról ír, hanem arról: a politikai foglyot meg lehet bilincselni, hónapokon át éjjel-nappal vallatni, éheztetni, kínozni „De megmarad az ember szellemi szabadsága! Ezt nem tudják megbilincselni!”²⁵

Éles logikával bizonyítja be: a bilincsbe vert, megkínzott, megalázott rabra vadul üvöltöző rendőr maga is fél, már rég nincs akarata, önállósága. Ha a fogoly ennek tudatában van, a rabság is elviselhető. Figyelmezteti a politikai foglyokat: a Mindszentypörben, a Rajk-pörben különféle drogokat használtak, emiatt az ember memóriája kiesik, a fogoly hajlamos lesz új dolgokat, hazugságokat memorizálni, amelyek az állandó ismétlések nyomán az agyába vésődnek, és gépiesen visszamondja őket. A saját és társai végzetét is előrelátta: „A kirakatperekbe azért kevernek bele annyi zöltséget, mert pozitív bizonyítékaik nincsenek. A kirakatper nem a fogoly 'gyengesége', hanem a hallgatóságé, ha azt elhiszi.”²⁶

Szoboszlai Aladár egyértelmű és határozott választ adott a kereszténység örök dilemmájára: kivonuljon-e az egyház a politikából vagy legyen aktív részese a politikai küzdelmeknek?

„A liberálisok bebeszélték a világnak, hogy a kereszténységnek a sekrestyében a helye, a papság ne politizáljon, akkor sem, ha 1500 éven át vezette a világot, vagy főképp azért ne. Az egyszerű parasztember, aki leveleit a plébános úrral íratta, szintén ezen a véleményen volt, hogy a papok vonuljanak ki a társadalomból. Ezt kérte, mert ezt hallotta mindenütt. A legnevetesebben a papság viselkedett, amikor ezt elhitte. Elvonult a társadalom, a közvélemény éléről, hogy később a szabadságért könyöröggön.”²⁷

24 ACNSAS, Fond penal, nr. 157., 10. kötet, 88–91. p.

Szoboszlai 1954-ben szerethetett tudomást a háromszéki hegyekben bujkáló fegyveres csoportról. A szervezkedés előrehaladott szakaszában maga is megpróbált kapcsolatot teremteni a Pusztai-féle „szegénylegényekkel” – az ozsdolai plébános és Fintinaru Tiberiu révén –, de addigra a kommunistaellenes betyárok kis csoportját tűzharcban megsemmisítették.

25 ACNSAS, Fond penal, nr. 157., 10. kötet, 92. p.

26 Uo., 97–98. p.

27 Uo., 129. p.

Az idézett részletek bizonyítják: Szoboszlai Aladárban fokozatosan alakult ki a forradalmár küldetéstudata. A küldetéstudat egyik szegmense a kommunista rendszer megdöntéséhez, a másik az erdélyi kérdés megoldásához kapcsolódik. A rendszerváltás az előfeltétele, kiindulópontja egy olyan államépítési technika megteremtésének, amely a magyar–román konföderációban öltene testet.

A Szekuritáté vizsgálata alapján Szoboszlai Aladár már 1950-ben „lefejtette az államellenes összeesküvés alapjait”.²⁸ – Elemző elme lévén tisztán látta, hogy az ötvenes évek gazdasági baklövésai válságba sodorták az egész szovjet blokk gazdasági életét, a retorziók, bebörtönzések sorozata, a sztálini személyi kultusz terrorhulláma pedig tovább fokozta a morális erőziót.

A reménykedés és várakozás hangulatában a genfi konferencia befejezése után, már 1955 végén Fintinaru Alexandru aradi ügyvédnek, a parasztpárt egykori megyei vezetőjének újból felvetette egy laburista típusú keresztény párt létrehozásának gondolatát.

A tervezgetés korai stádiumában –Szoboszlai útmutatásai alapján – Lukács István még a CSU (Christlich-Soziale Union – Keresztény-szociális Unió) szimbólumát, a sást rajzolta meg, utóbb az új pártról alkotott elképzelés fokozatosan közelebb került a kereszténydemokrata eszmékhez.²⁹

Szoboszlai azonban nem volt sem képzett politikus, sem közigazdász, ezért elméletében még sok az utópisztikus elem. Pártjának modellje tagadta mind a kapitalista, mind a szocialista osztálytagozódást: „A KDP az osztály fogalmát nem ismeri, s a rendszer mindenkit a saját személyi érdeme és teljesítőképessége szerint enged érvényesülni.”

A KDP programja elítélte az egyik egyén másik általi kizsákmányolását:

„A KDP valamennyi faji, nemzetiségi, vallási közösséghez tartozó dolgozó anyagi és kulturális érdekeiért küzd.

Ezen érdekeltségeket, mint jogállapotot akarja biztosítani a kereszténység és demokrácia szellemében.”

A 25 fejezetből álló pártprogram átfogja a gazdasági, jogi élet, a kereskedelem, a külpolitika, a pénzügy, a hadsereg, a családi élet, az agrárpolitika minden területét.

Az erőltetett kollektivizálással, a kisipar tönkretételével a magántulajdont a lakásra, a személyes tárgyakra korlátozták, Szoboszlai Aladár pártprogramjában a magántulajdon növelését, a magánvállalkozások ösztönzését hirdette meg. Egyik fő célkitűzésként az államosított üzemek, földbirtokok visszaszolgáltatását, a magántulajdon szentségének elvét jelölte meg.

Szoboszlai Aladár elképzelésében minden fizikai vagy szellemi dolgozó a vállalat részvényesévé válhat, akárcsak a pénzét vállalkozásba fektető tőkés. A tulajdonosnak csak annyi joga van a jövedelemhez, amennyit a gépei, épületei, tőkéje produkálnak.

Ez nem haladhatja meg a jövedelem 10 százalékát. Ha a tulajdonos maga vezeti az üzemét, akkor a tíz százalékos jövedelemen felül igazgatói fizetésben és osztalékban is részesül.

²⁸ Uo., 12. kötet, 5. p.

²⁹ ACNSAS, Fond penal, nr. 157., 11. kötet, 542. p.

Szoboszlai Aladár pártprogramjának egyik sarkalatos pontja, hogy a dolgozónak, a munkavállalónak kettős jövedelme van: egyrészt a havi fizetés, másrészt a félévi osztalék. Az osztalék nagyságát a munkateljesítmény határozza meg. A munkavállalók részesedésének megvonása kizsákmányolás, azaz lopás, amit a törvény szigorúan büntet.

Úgy képzelte el, hogy a részesedés biztosításával felfut a termelés, a keresztény ideológia segítségével pedig megvalósul az erkölcsi forradalom, tehát a munkamorállal sem lesznek gondok.

Szoboszlai elmélete feltételezte a keresztény erkölcs, hozzáértés, szervezőképesség és becsületesség meglétét – nyilván azért, mert ezeket az alapvető követelményeket nem lehet rendeleti úton vagy szabállyal létrehozni.

A tervezet – érdekes módon – csak Magyarországra vonatkozik, ezt a forint emlegetése is igazolja.

A Szoboszlai Aladár által kidolgozott pártprogram teljes cselekvési szabadságot biztosít a kisiparnak és a kiskereskedelemnek.

Megrögzött idealizmusról tanúskodnak azok az elképzelései, hogy az állami és magántőke segítségével minden dolgozni és keresni akarót munkához kell juttatni.

Véleménye szerint a részvényesítéssel megszűnik a kizsákmányolás, mindenki annyit keres, amennyit a munkája ér, a munkavállaló függetlenné, anyagilag erőssé válik, beleszólása van a termelésbe és a jövedelem-elosztásba. Nemcsak papírajogai vannak a jóléthez, hanem pénze is. Az egyéni haszonnal és érdekeltiséggel fellendül a termelés, a kisember vásárlóereje óriásit nő, s ez újabb lendületet ad a termelésnek. Az általa javasolt tíz százalékos adókulcs ma már elérhetetlen álmoknak tűnik.

Különösen érdekes a program agrárfejezete. Magyarország számára nem az a gond, hogy mennyit termeljen, hanem az, hogyan és hol adja el. Szoboszlai látja, hogy az amerikai búzával a magyar agrárium nem versenyezhet, de a kertészet, gyümölcsstermesztés, állattenyésztés versenyképesé és egyedülállóvá teheti Magyarországot.

Szerinte a 8–10 hektáros családi gazdaság lehet életképes. Ez csak úgy lehetséges, ha az állami földalapból kiegészítik a meglévő földterület nagyságát. A földműves ugyanúgy részvényes, mint az ipari munkavállaló.

Szoboszlai Aladár igazán „Az erkölcsi forradalom és család” fejezetnél érezte elemében magát. Erkölcsi forradalmon „a keresztény szellem, azaz igazság, erkölcs, becsületesség alkalmazását” értette.

Véleménye szerint az erkölcsi forradalom az istenhit és a kereszténység szelleme nélkül elképzelhetetlen. A kereszténység nem a gyengeség, hanem az alkotó erő szelleme. Abban is igaza van: a keresztény felekezeti tanítások 90–96 százalékában azonosak, valósítsák meg tehát azt a 96 százalékot, a hátralévő négyről ráérnek nyilatkozni.

A Keresztény Dolgozók Pártja programjához csatolta a Dunai Konföderációs Állammal kapcsolatos elképzeléseinek vázlatát.

Ezekről a kérdésekről a politikusok, közigazdászok, gazdasági stratégiák ma is vitatkoznak.

Az ötvenes években egy romániai magyar lelkész és kilenc társa az életével fizetett azért, mert elméleti szinten felvetette a politikai pluralizmus, a többpártrendszer létrehozásának gondolatát, az egyesült Európa szükségességét. Talán az Egyesült Európa megoldja a román-magyar kérdést is. Annyi bizonyos: a Dunai Konföderációs Államtól legalább olyan távol vagyunk, mint Szoboszlai Aladár idejében. Mindez nem jelentheti azt, hogy a többpártrendszerre, a román-magyar kérdés megoldására vonatkozó elképzeléseinek egy részét ne hasznosítsuk.

Szoboszlai Aladár a pártépítésben a román anyanyelvű belső ellenzék támogatására is számított. A Fintinaru Alexandruval kialakított barátsága az egyik legmélyebbnek bizonyult. A „Sanyi bácsi”-ként ismert ügyvéd, a jogtudományok doktora, Szemlakon született, magyar környezetben szocializálódott, a gimnázium első öt osztályát a nagyváradi premonstre szerzetesek tanintézetében végezte. 1915 és 1918 között az osztrák-magyar hadseregben harcolt. A görög katolikus egyház híveként 1926-tól a Maniu-féle parasztpárt nagylaki szervezetének volt a tagja. Ezt követően a párt nagylaki vezetője, két választáson is a nagylaki választási bizottság vezetője volt. Ő fordította román nyelvre a Keresztény Demokrata Párt programját, és vállalta, hogy rokonai révén kapcsolatot teremtsen Drăgăniță Constantin őrnaggyal (1956-tól alezredes), a caracali harcikocsizó alakulat parancsnokával.

Fintinaru Alexandru több okból is gyűlölte a kommunista rendszert. A Grozokormány hatalomra kerülése után nem gyakorolhatta az ügyvédi mester-ségét, be kellett zárnia a nagylaki irodáját, s ahogy ő fogalmazott: „1945 májusától 1950 márciusáig nagylaki közjegyzővé minősítettek... 1950 szeptemberéig semmilyen állásom nem volt.” 1956 szeptemberétől 1957. július 15-ig az aradi sportfelszerelési vállalat szervezési és bérszámfejtési osztályát vezette.³⁰

Fintinaru Alexandru kommunizmus ellenes gyűlöletének másik oka, hogy mélyen elítélte a görög katolikus egyház 1948. évi felszámolását. Nem az ortodox szertartásokra, hanem az aradi magyar nyelvű római katolikus misékre járt.

Szoboszlai Aladár azzal bízta meg, hogy minél több román tagot szervezzen be. 1955 és 1956 folyamán többször tárgyalt Anca Cornel kolozsvári ügyvéddel, egykori évfolyamtársával, akiről utólag derült ki, hogy a Szekuritáté besúgója. Minden biznnyal az ő ügynöki jelentései alapján folytatott nyomozást a szervezet ügyében a Belügyminisztérium Kolozs tartományi igazgatósága.³¹ Fintinaru Alexandru megpróbálta beszervezni Rusu Gheorghe ügyvédet és Filip Gheorghe brassói mérnököt is, de mindketten visszautasították a felkérést.

Szoboszlai Aladár és Fintinaru Alexandru a többpártrendszerre és a magyar-román államszövetségre vonatkozó koncepciójában meghatározó jelentősége volt a szovjet csapatok kivonásának.

Szoboszlai Aladár kezdetben a Keresztény Dolgozók Pártja megalakulását és legális tevékenységének kezdetét is a szovjet csapatok kivonásához kötötte. Abban reménykedett, hogy a kivonás nyomán keletkezett politikai vákuum idő-

30 Az 1957. október 10-i kihallgatási jegyzőkönyv ACNSAS, Fond penal, nr. 157., 3. kötet, 25–30. p.

31 Fond informativ, dosar I 2545, 2. kötet, 22., 24., 26., 27., 34. p.

szakában a szovjet csapatok nem avatkoznának be a magyarországi, romániai belpolitikai eseményekbe.

Szoboszlai más vonatkozásban is a szovjet modellt tartotta elfogadhatónak a jugoszlávval szemben.

Fintinaru Alexandru az öt Aradon felkereső Anca Cornel iskolatársával – 1956. október 14-én – Szoboszlai Aladár ezzel kapcsolatos véleményét közölte: „... jelen pillanatban országunkban arról kell döntenie, mit választunk, a szovjet vagy a Tito-féle kommunizmust, de a kettő közül a szovjet típusú az elfogadhatóbb, mert: 1. A szovjet kommunizmus elismeri a szabad vallásgyakorlatot, nem avatkozik bele az egyházi ügyekbe, míg Tito szocializmusa nem tűri a vallás szabad gyakorlatát, ha valakiről megtudják, hogy templomba járt, kizárják a pártból, s ha a Szocialista Szektorban dolgozik, állásából is elbocsátják.

2. A szocialista termelés a Szovjetunióban az egész dolgozó nép érdekében történik, míg a Tito-féle szocializmus a kozmopolita és szabadkőműves kapitalisták egy csoportjának az érdekében zajlik. Tehát a Tito-féle kommunizmus kiszolgáltatja a dolgozó népet a nemzetközi és kozmopolita kapitalizmus érdekeinek.”³²

Ez a korai antiglobalista és Tito-ellenes kirohanás azért meglepetéskeltő, mert éppen 1956 nyarán következett be látványos fordulat a szovjet-jugoszláv – évenként átrendkívül feszült – viszonyban. Tito moszkvai, majd 1956. június 23-a és 26-a közötti bukaresti látogatásával végetért „a láncos kutya” szlogenrel „fémjelzett” Jugoszlávia-ellenes gyűlölet-hisztéria. ugyanakkor a román s magyar értelmiségi elit körében felcsillan a remény – az 1958. december 2-án kivégzett Sass Kálmán többször hivatkozott erre –, hogy van remény, lehetőség a jugoszláviaihoz hasonló szocializmus felépítésére.

Vita folyik arról, hogy az 1956. augusztus 28-ra, majd a magyar forradalom hatására 1956. október 28-ra tervezett államcsíny milyen végrehajtási szintig jutott el.

Tény: 1956. augusztus 28-án az államcsíny első kirobbantásának időpontjában, este 11 órakor az Északi-pályaudvaron csak Szoboszlai Aladár és Huszár József találkozott.

Tamás Imre Brassóból visszautazott Csíkszeredába, mert a beígért 150–200 székellyel távol maradt, nem érkezett meg a vonattal.

Októberben a magyarországi események hatására a KDP vezérkara alkalmasnak találva a helyzetet, gyors toborzó akciókat folytatott Háromszéken, hogy összeszedjék a forradalom kirobbantásához szükséges csoportokat. Ám most sem volt meg a szükséges fegyverzet, és a caracali harcikocsizókkal sem sikerült kapcsolatot teremteni.

A gyors toborzás azonban mit sem ért, az ímmel-ámmal szervezett néhány tíz ember elégtelen volt a forradalmi szikra kicsiholásához. A KDP tervezete, a többpártrendszerbe vetett bizalom és a román-magyar államszövetség eszméje csak roppant szűk körben volt ismert, s hiányzott az a jól kanalizált össznépi elégedetlenség is, ami feltétlen velejárója minden rendszerváltoztatásnak.

32 ACNSAS, Fond informativ, nr. I 2545., 2. kötet, 30–31. p.

A Fintinaru Alexandru által emlegetett „Tito-féle kommunizmus veszélyeiről” részletesen ír Vekov Károly: *i. m.*, 126–127. p.

Drăgăniță Constantin alezredes, akinek az államcsínyben meghatározó szerepe lett volna, a törvényszéki kihallgatás során a felkészületlenségre utalt:

„1956 augusztusában nem voltam Bukarestben. 1956 végén az alakulatot a magyarországi események idején riadókészültségbe helyezték. Egy adott pillanatban telefonált a feleségem, hogy meglátogat. Amikor megérkezett, egy idő után azt mondta: egy ellenforradalom tör ki, erről a nagybátyja, Fintinaru Alexandru értesítette, aki tagja a KDP-nek. Erőszakkal akarják megdönteni a jelenlegi államrendet. A feleségem arra kért, alakulatommal lépjek akcióba, hogy sikerüljön az államcsíny, amelynek időpontját a rádióban közlik. Engem nagyon meglepett, amit a feleségem mondott, zavarodott voltam. Valósággal elkergettem. Végül nem volt bátorságom a történeteket jelenteni.

1956 augusztusában a lakásunkon együtt ebédeltünk Szoboszlai Aladár, de nem tudtam, kicsoda. A csodagyógyszereiről beszélt.”

Nem mítoszrombolás akar lenni mindez. Csupán jelezni akarom: a kihallgatási jegyzőkönyvek, a vádirat, ítéletek állításai és a valóság között óriási a különbség.

Szoboszlai – akárcsak az érmihályfalvi csoport másodrendű vádlottja, Hollós István – nyakló nélkül osztogatta árnyékkormányának posztjait. Még nem volt hús, fegyverre fogható katonájuk, de a miniszteri tárcákat már elosztották.

A leendő kormány miniszterelnöke Szoboszlai Aladár lett volna³³, Orbán Károly külügyminiszter vagy „legrosszabb esetben londoni nagykövet”, de nem vállalta³⁴, Kónya Istvánra, illetve Schell István báróra a belügyminiszterség³⁵, Drăgăniță Constantinra honvédelmi miniszteri tisztség várt volna³⁶, Lukács István kereskedő a leendő kormány égisze alatt főszerkesztő-helyettes vagy fontos tisztséget betöltő író [?] lett volna. Orbán Károly kihallgatási jegyzőkönyve bizonyítja: ezek az ígéretek valóban elhangzottak.

A végkifejlet a romániai politikai perek történetében a legkeményebb megtorlást eredményezte. Az 57 vádlott ügyét a kolozsvári hadbíróság temesvári kiszállásán, 1958. április 17–19. és 21–25. között tárgyalta. 1958. április 25-én a katonai ügyész felolvasta a vádiratot. Az ítélethirdetést eredetileg 1958. május 15-re tűzték ki. A hosszasan elnyúlt törvényszéki kihallgatások miatt csak 1958. május 30-án hirdettek ítéletet.

A fellebbezések benyújtására 1958. június első napjaiban került sor, ezeket a kijelölt védőügyvédek foglalmazták meg. Szoboszlai Aladár kegyelmi kérvényén nincs dátum.³⁷

Szoboszlai Aladár törvényszéki kihallgatása során öt alkalommal kérte, hogy szembesítsék Huszár Józseffel. A bíróság ezt is elutasította, akárcsak a Szoboszlai által javasolt két tanú meghallgatását. Egyikükkel 1958. augusztus 28-ra, tehát az államcsíny időpontjára közös utazást terveztek.

³³ ACNSAS, Fond penal, nr. 157., 13. kötet, 438. p.

³⁴ Uo., 152. verzó és 427. p.

³⁵ Uo., 147., 176. p.

³⁶ Uo., 423. verzó, 433. p.

³⁷ Uo., 482. lap.

A hadbíróság tehát nem bizonyította be egyértelműen Szoboszlai Aladár bűnösségét, de a Lukács Istvánét sem, aki kijelentette: csak a pártszervezésről tudott, nem vett részt konspirációs megbeszéléseken, gyűléseken. Visszavonta mindazt, amit a kihallgatási jegyzőkönyvek tartalmaznak.³⁸

A túlélők további életútját az *Életrajzi adatok* fejezetben ismertetjük.

A Szoboszlai-per az erdélyi kérdés megoldását sürgetők számára sok-sok tanulsággal szolgál. Szoboszlai Aladár a több évszázadon át elmérgesedő magyar-román kapcsolattörténet legfontosabb látületét nyújtotta. Ez a kapcsolat valóban megért az orvoslásra. Következétesen elvetette a nemzeti kizárólagosságot, a magyar-román viszonyt megterhelő „párhuzamos nemzet- és államépítést”.

Szoboszlai Aladár 1955-ben, 1956-ban, a magyar forradalom kitörése előtt, majd annak hatására úgy látta, hogy az erdélyi kérdés megoldásának előfeltétele a Magyarországon és Romániában egyszerre kirobbantott lázadás lenne, amely megdönti a szocialista rendszert, és lehetőséget teremt a magyar-román konföderáció megvalósítására.

Stefano Bottoni értelmezése szerint a szabadkőművesség szerepéről megfogalmazott állítások teljesen megfelelnek a két világháború közötti konspirációs teóriák gondolatmenetének.³⁹

Szoboszlai Aladár, akárcsak sorstársa, Sass Kálmán, a református lelkész, Trianonért elsősorban Franciaországot tette felelőssé. A Páneurópa megeremtéséről vallott nézetei mára váltak igazán időszerűvé: az Európai Unió tagállamaiknak a harmonikus együttműködés érdekében le kell mondaniuk szuverenitásuk bizonyos részeitől. Szoboszlai Aladár hasonlóan képzelte el a magyar-román-osztrák államszövetséget is. A magyar és a román nép közötti lelki rokonság, az egymásrautaltság tényeivel látta igazoltnak a *Confederatio* megeremtését.

Szoboszlai Aladár miközben a két évszázada magyar-román etnikai küzdelem történetének, következményeinek markáns és pontos keresztmetszetét nyújtja, arra is rávilágít, hogy az önmagát „ügyesen lavírozó”, „diplomata nemzet”-nek tartó román etnikum ezeket a kvalitásait „saját érdekeivel szemben alkalmazza”, míg az „egyenest lelkeséggel”, „a hű szövetséges” mivoltával dicsekvő magyarok még mindig nem vették észre, hogy a szövetségek sohasem szolgálták a magyarság érdekeit.

Meglátása szerint Románia és Magyarország csak Nyugat és kelet között választhat. Csatlakozhatnának a Balkánhoz is, annak minden hátrányos következményével együtt.

Szoboszlai Aladár nem „az örületig naiv” – ahogyan a politikai és eszmei kísérlését a róla megjelent tanulmányok jellemzik –, gond inkább azzal volt és van: annyira meg volt győződve rendszerváltó és az erdélyi kérdést véglegesen megoldó elméletének újszerűségében, „nagy vállalkozás”-jellegében, hogy maga is elhitte: a magyarok, románok, szlávok, zsidók egy emberként felsorakoznak mögötte. Nem az Osztrák–Magyar Monarchiát álmodta újra, hanem egy olyan rugalmas államszövetséget akart megeremteni, amelyben csak a gazdaságirányítás, a pénzügyek, a külpolitika és hadsereg irányítása közös.

³⁸ Uo., 501. lap.

³⁹ Stefano Bottoni: *A hontalan forradalmár. i. m.* 148. p.

Az új konföderációban – paritásos alapon – nincs etnikai versengés, megvalósul a nemzetek, népcsoportok teljes önkormányzata. A KDP-program 6. pontként ezért javasolta:

„A népek nemzetpolitikájukat a nemzetiségi kultuszminisztériumokon keresztül intézik. A Confederatio államoknak egy központi birodalmi kormánya van s annyi kultuszminisztériuma, ahány tagállam (nemzet) vesz részt a Confederatioba. A kultuszügyek pénzforrása a birodalmi kormány feladata.”

A Szoboszlai Aladár által szorgalmazott *rugalmasságot* kéri számon a mai Európai Unió brüsszeli bürokratáin.

Közép-Európának – az egyfajta nimbuszal övezett „Mitteleuropa”-Európának – ma nem Erdély, hanem Koszovó a legnagyobb gondja. (1910-ben Koszovónak ugyanannyi albán lakosa volt, mint amennyi magyar élt a Délvidéken. Ma közel 2.000.000 albán él Koszovóban, a délvidéki magyarok száma pedig 250.000-el csökkent.)

Ugyanakkor nemcsak Koszovó függetlensége ügyében, hanem a kisebbségi kérdésben is egész Európában élesen megoszlanak a vélemények. Az erdélyi kérdés tehát egy aktuálpolitikai folyamat – a koszovói rendezés – révén akár új dimenziókat is nyerhet.

„Az Európai Unió nem fog autonómiát adni az erdélyi magyaroknak, a közösségnek magának kell megvalósítania a céljait” – hangzott el a 2007. május 24–25-én Kolozsváron az erdélyi magyarság érdekérvényesítési lehetőségeiről tartott tudományos konferencián. Sajnos az erdélyi magyarság érdekképviselői szervezete nem dolgozta ki azokat a társadalomfejlesztési terveket, amelyek a közösség távlati jövője szempontjából meghatározóak lennének. A bevezető tanulmány írása közben döbbsenem rá: mennyire hiányoznak az erdélyi kérdést elméleti szinten feszegető, a 20. század elején, a két világháború között, a második világegést követő időszakban született javaslatokhoz hasonló sokszínű, változatos tervek, programok, javaslatok.

A mindenkori magyar kormánynak is ki kellene nyilvánítnia: a magyar-román kapcsolatok egyik fontos fokmérője: zajlik-e érdemi párbeszéd a területi autonómiáról Bukarest és a Székelyföld képviselői között? A Partium magyarsága a román-magyar határmenti regionális együttműködés révén pótolhat-e valamit a második világháború végén született „nyelvhatáros”, „partiumos” tervekben? Magyarországnak az erdélyi magyar szórványok építészeti, szellemi, művelődési hagyományai esetében ugyanúgy a közös, magyar-román örökség ügynökeként kellene fellépnie, mint ahogy azt teszi Németország a szász-román örökség esetében.

Az az erdélyi szellem, amelyről George E. Marica szociológus írt⁴⁰ furcsa metamorfózison ment át: a 45 évig tartó szocializmus brutális beavatkozása eredményeként a bizonyos mértékig archaikus életviteléből kiszakított és Erdélybe áttelepített 3.000.000-nyi ókirályságbeli – regáti – románság nemzeti identitását az erdélyitől eltérő – Molnár Gusztávval szólva – „etatista és velejéig manipulatív nacionalizmus” határozza meg.⁴¹

40 George E. Marica: *Studii sociologice*. Centrul de studii transilvane, Cluj-Napoca, 1997., 258–272. p.

41 Molnár Gusztáv: Még egyszer az erdélyi kérdéstről. In *Magyar Kisebbség*, 1999/2–3., 310. p.

Ez a regáti manipulatív nacionalizmus alaposan átítatta az erdélyi románság korábbi, polgári öntudattal és demokratizmussal összefonódó identitását. Ennek folyamodványaként is a mindenkori román kormányok – politikai színezetüktől függetlenül – önszántukból – minden reménykeltő jóslat ellenére – soha nem fognak sem területi, sem kulturális autonómiát biztosítani az erdélyi magyarságnak.

A kérdésnek csupán az árnyalását jelenti, hogy az immár autonómia-törekvésekké zsugorodott elképzelések az Európai Unió által is támogatott regionalizmus keretében valósulhatnak-e meg.

Az érmihályfalvi csoport pere⁴²

Az elítéltek számát tekintve a negyedik legnagyobb, az 1956-os magyar forradalomhoz és szabadságharcához kapcsolódó erdélyi, romániai szervezkedési kísérletről – a három halálos ítélet és két kivégzés ellenére! – viszonylag kevés, elsősorban a visszaemlékezésekre alapozó tanulmány, illetve kötet látott napvilágot.⁴³

A legújabb tanulmányok joggal hangsúlyozzák: Sass Kálmán érmihályfalvi református lelkeszt és dr. Hollós István volt hadbíró századost, tanárt nem első sorban az 1956-os tevékenységéért ítélték halálra és végezték ki 1958 december 2-án a szamosújvári börtönben, hanem a Belügyminisztérium által 1957. január 17-én kiadott 70. számú operatív parancs rendelkezései alapján, amelynek értelmében ellenőrzés alá kell vonni minden, ellenséges múltjáról ismert személyt,

42 Az elnevezés valójában gyűjtőfogalom: a letartóztatás pillanatában a későbbi 31 elítélt közül húszan Érmihályfalván éltek, illetve dolgoztak. Négy elítélt a Biharfélegyháza községhez tartozó Biharvajda, két elítélt Nagykároly, egy elítélt Biharfélegyháza, egy Belényes, egy Székelyhíd, egy Kalán, egy Érsemjén, egy elítélt pedig Érolaszi lakója volt.

Sokkal nagyobb és szélesebb spektrumú a születési hely szerinti szórás: a 31 elítélt közül mindössze nyolcan születtek Érmihályfalván. ketten Gálospetriben, ketten Szalacson, ketten Nagykárolyban, három Biharvajdán, egy Nagyváradon, egy Halmi községben, egy Kágya községben, egy Biharszentandráson, egy Nagysajón, egy Érsemjén, egy Biharfélegyházán, egy Marosugrán, egy Marosszentimrén látta meg a napvilágot. Hármán a trianoni Magyarországon születtek: Budapesten, Beregsurányban, illetve Tyukodon. Közülük Számadó Ernő költő-író mindvégig megőrizte magyar állampolgárságát!

43 Balaskó Vilmos: *Élet a föld alatt*, Királyhágómelléki Református Egyh. kerület kiadása. Nagyvárad, 2001. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Tófalvi Zoltán.

Magyar 56. Forradalom és szabadságharc Magyarországon. Hatások a Kárpát-medencében. I–II. (Szerkesztő: Székelyhídi Ágoston). Budapest, 1996. (Benne Tófalvi Zoltán tanulmánya az érmihályfalvi csoport peréről is.)

Tófalvi Zoltán – Gazda József: *Kövek a siratófalhoz*, Budapest–Stockholm, 1994. (Benne Tófalvi Zoltán tanulmánya Sass Kálmánról és Balaskó Vilmosról.)

Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai*. Kortárs, 2001., 12. szám, 78–86.

Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. A megtorlás áldozatai*. 1–2. Székelyföld, 1998. 10. szám, 104–119; 11. 114–142.

Milota József: *Bihar megyei megmozdulások az 1956-os magyar forradalom hatására*. Romániai Magyar Szó, 1999. február 27–28.

és a volt fasiszta pártok vezetői ellen eljárást kell indítani.⁴⁴ A Szekuritáté által összeállított követési dosszié szerint Sass Kálmán 1939-ben az *Erdélyi Magyar Önvédelmi Szervezkedés* (a román elnevezés magyar fordítása Mozgalom Erdély Felszabadításáért lenne, holott Sass Kálmán a *Szegény Erdélyország* című, és a kötetben teljes terjedelemben közölt dolgozatában az előbbi definíciót használta), azaz a *Rongyos Gárda*, 1946–1947 között a Magyar Ellenállási Mozgalom, később pedig a Münchenből irányított *Nemzeti Ellenállási Mozgalom* egyik hazai szervezője és vezetője volt.⁴⁵

Sass Kálmán és Hollós István 1956-hoz kapcsolódó tevékenységéről jóformán említés sem történik, holott, a vádirat és ítélet szövege szerint: Sass Kálmán az érmelléki röpcédulázás főszervezője és szellemi irányítója, a magyar forradalom és szabadságharc hatására 1957 januárjában hat, a kommunista hatalom által „ellenforradalminak”, „irredentának”, „revizionistának”, „nacionalistának” minősített verset írt.⁴⁶

Az 1957. február 18-i letartóztatáshoz, az egész ügy felgöngyölítéséhez az ürügyet az szolgáltatta, hogy Sass Kálmán két érmihályfalvi huszonéves fiataalt, Reisz Ferencet és Bircze Jánost, az 1956-os magyar forradalom napjaiban „ellenforradalmi röpcédulák készítésére és terjesztésére” biztatott.

Az RMP KV Politikai Bizottságának 1956. október 24-i ülésén elfogadott határozat értelmében a legfelsőbb párt- és államvezetést tájékoztatni kellett az egyes tartományok politikai és gazdasági helyzetéről, megkülönböztetett figyelmet szentelve a Magyar Népköztársasággal határos részeknek, az egyetemi központoknak, a diákoknak és az ifjúságnak. A szigorúan titkos jelentések pontosan tükrözik a lakosság hangulatát: a határmenti falvakban a parasztok nagy mennyiségben vásárolnak olajat, cukrot, petróleumot, mert az a hír járja, hogy „nálunk is hasonló lesz a helyzet, mint Magyarországon”.

A 70/1957. számú belügyminisztériumi parancs szellemében akkor terelődött a figyelem Sass Kálmánra, amikor 1956. október 28-án az egyik érmihályfalvi postás egy magyar nyelvű kiáltványt talált:

„Magyar és román testvérek! Közös harcban vívjuk ki a függetlenséget! Ne egyetek több puliszkát, ne higgyetek a hazug híreknek! Budapest a miénk!”⁴⁷

44 *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006. Főszerkesztő: Stefano Bottoni. 33–34.

1956 *Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*. Polis Könyvkiadó Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár, 2006. Szerkesztette: Dávid Gyula. 294. 180.

45 Sass Kálmán követési dossziéja: ACNSAS, Fond informativ, dosar 2476. I–III. Az illegális, Románia területén tevékenykedő mozgalom román elnevezése: *Mișcarea de eliberare a Ardealului*.

ANIC Direcția Generală a Poliției, dos. 46/1945. f. 1–49.

Lásd: Andreescu – Lucian Năstăsă – Varga: *Minorități etniculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945–1955)*. Seria Diversitate etniculturală în România. Cluj, 2002. 413–436; 240–242.

A Nemzeti Ellenállási Mozgalommal kapcsolatos tevékenységéről:

ACNSAS, Fond penal nr. 102., I. kötet, 265–266.

46 ACNSAS, fond penal, nr. 102., I. kötet, f. 409–412.

47 Corneil Mihai Lungu, Mihai Retegan: *1956 – Explozia*. Editura Univers Enciclopedic, București, 1996. 120.

A két röpcéző érmihályfalvi fiataalt már 1956 novemberében letartóztatták. Ki-derült: a postás a megtalált kiáltványt átadta a Szekuritáténak.

Reisz Ferenc a kihallgatáson beismerte: „A Bircze Jánossal közösen írt és terjesztett ellenforradalmi röpcédulák szövegét közösen írtuk. Biztosan tudom, hogy a „Kérjük Erdély visszacsatolását magyarországhoz!” mondatot én írtam. Ezt onnan vettem, hogy Sass Kálmán lelkész azt mondta: nagy változások lesznek, és hogy Erdélyt visszaadják Magyarországnak. Mivel azt szerettük volna, hogy röpcédulánk hatására Érmihályfalva községben is elkezdődjön az ellenforradalom, Sass Kálmán lelkész szavaiból inspirálódva azt írtuk: Követeljük Erdély Magyarországhoz való csatolását!”

Lăcătiș Eugen szekus főhadnagy, a 22 éves, budapesti születésű, de Érmihályfalván lakó Reisz Ferencet többször is megfenyegette: a kivizsgálás kezdetén miért nem beszélt arról, hogy Sass Kálmán a találkozásaik során dicsoította a „magyar ellenforradalmárokat” harcát. A megfélemlített Reisz Ferenc azt felelte:

„Azt hittem, soha nem derül ki, hogy Sass Kálmán beszélt nekem a magyarországi eseményekről, és így nem ér kellemetlenség ezért a dologért is. Főképpen azért, mert Sass Kálmán nagyon szigorúan felhívta a figyelmemet, nehogy valahol valakinek beszéljek arról, amit tőle a magyarországi eseményekről hallottam.”⁴⁸

Bircze János „beismerő vallomása” szerint a kialakult állapotokért Sass Kálmán a felelős:

„Adottak a magyarországi események (az ellenforradalom), a helyzet ott sem, és nálunk sem maradhat a régi! Nagy változás fog bekövetkezni nálunk is, mivel az általunk lakott terület – azaz Erdély – Magyarország része. Magyarországe volt, és az övé kell legyen!

Ekkor Magyarország újra az ezeréves határai közé kerül vissza, Nagy-Magyarországgá válik.”

(...) Ha nálunk is elkezdődne az ellenforradalom, és a magyar lakosság nekifeszülne az RNK és Magyarország közötti határnak, a határőrség elenyésző akadályt jelentene egy ekkora erő útjában. Ebben a helyzetben lenne, aki segítséget nyújtson a magyarországi ellenforradalmároknak, valamint egybeforrna az itteni és túloldali emberek szolidaritása és akarata.”⁴⁹

A kihallgatási jegyzőkönyvek utólagos rögzítésénél kínosan vigyáztak arra, hogy a vallatásnál alkalmazott erőszakra, kínzásokra, szadizmusra semmilyen jelzés ne utaljon. Csak sejthetjük, hogy a két érmihályfalvi, húsz, illetve huszonkét éves fiúból csak erőszakkal tudtak önmagukra és Sass Kálmánra terhelő vallomást kicsikarni.

„Azért nem vallottam ezt már az elejétől fogva, mert ragaszkodom Sass Kálmán lelkészhez – mondotta Bircze János –, és nem akarom, hogy baja essen. Ugyanakkor kijelentem, hogy el voltam szánva, hogy a bíróság előtt is magamra vállalom Sass Kálmán lelkész bűnét, bűneit, csak ne történjen vele semmi rossz.”⁵⁰

48 ACNSAS, Fond penal, nr. 102., I. kötet, f. 171–172.

49 Uo. f. 173

50 Uo.

Néhány perccel később már azt vallotta: „Ezzel kapcsolatban rádöbbsentem, hogy milyen súlyos helyzetbe kerültem, illetve, nincs miért hálásnak lennem Sass Kálmán lelkésznek, s nem éri meg hazudnom a nyomozó hatóság előtt azért, hogy ő megmeneküljön a büntetés elől, miközben én magamra vállalom olyan bűnöket, amelyeket el sem követtem.”⁵¹

A két megfélemlített huszonéves beismerte: az Érmihályfalván szétszórt rőpcédulákat történetesen a román anyanyelvű barátjuk, Cornel Spătaru lakásában készítették. A Szekuritáté a beismerés nyomán a rendszerellenes kísérletet azonnal **szervezkedésnek** minősítette, így a kiszabható büntetés nagysága is lényegesen magasabb lett.

A Szekuritáté számára azonban sokkal fontosabb volt, hogy a 70/1957. számú, januárban kiadott belügyminisztériumi parancs szellemében Sass Kálmán és társai ellen elindíthatták a hírszerző akciót egy újabb felforgató szervezet tagjait lehetett elhelyezni az általános politikai gyanúsítottak országos nyilvántartásában.

A két röpcéző fiú azt vallotta, hogy a szórólapok modellje valójában Sas Kálmán parókiájában található, ugyanis a legnagyobbik Sass-fiú, Béla, megmutatta nekik az írógéppel írt és **Szabad Magyarország** címet viselő, többoldalas „ellenforradalmi” kiáltványt. Azt is kibökték: Sass Kálmán a 22 éves Reisz Ferentől 4300 lej ellenében (ez az 1952. évi pénzváltás utáni Romániában nagyon nagy összegnek számított!) 255 amerikai dollárt vásárolt és valahol a lakásában rejteti. A vallatókat az már kevésbé érdekelte, hogy Reisz Ferenc az ominózus dollárokat vámtiszt édesapjától csente el.

Sass Kálmán a Szekuritáté célkeresztjében

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc idején végrehajtott letartóztatások (Balázs Imre, Tinován Ari-Vid, Walter Frigyes képzőművész hallgatókra, a szovátai Kelemen Imre és társai fegyveres szervezkedési kísérletére, a Faliboga-per 70 vádlottjára gondolunk), majd annak vérbefojtása utáni retorzió még a Gheorghe Gheorghiu-Dej pártfőtitkár köré tömörült kommunista hatalmi elit, és az őket kiszolgáló Szekuritáté zavarodottságát és pánikszerű félelmét bizonyította: a forradalmi eszmék, a megmozdulások nehogy átterjedjenek Romániára!

A kapkodást 1957 elején már kidolgozott stratégia váltotta fel. E stratégia első célpontjai az illegális vasgárdista mozgalom, a feloszlott „történelmi pártok”, az egykori magyar fasiszta szervezetek és pártok tagjai, a magyar és német nacionalisták, a revizionisták, valamint a cionisták prominens képviselői voltak.

Közülük is az első kiszemeltek azok, akik a két világháború között vagy a második világegést követően revizionista és románellenes tevékenységet folytattak, „veszélyeztették az ország belső és külső biztonságát” – ahogyan az úgynevezett hazaárulási perekben a vád képviselői fogalmaztak.

Az RMP Központi Vezetősége és a Belügyminisztérium 1957. február 23-án Bukarestben megtartott operatív gyűlésén az elnöklő Nicolae Ceaușescu egyértelműen fogalmazott: „Még mindig nagyon sok az ellenséges elem, még mindig

⁵¹ Uo.

léteznek a társadalmi osztályok, a nagy kapitalista földbirtokosokról még nem is beszélve. (...) Az imperialisták mindenféle ügynököt és kémeket küldenek hozzánk, ezért erős állambiztonsági szervekre van szükségünk, amelyek harcolhatnak a népi demokratikus rendszer ellenségei ellen, fölfedhetik és megakadályozhatják azok ellenséges tevékenységét.”⁵²

Az utasítások szellemében a Szekuritáté szervei teljes figyelmüket az „ellenséges elemekre” összpontosították. Így vált veszedelmes célszeméllyé Sass Kálmán, aki ellen az 1956. október 28-i érmihályfalvi röpczés után 1956 novemberében letartóztatott két fiatal fiú súlyosan terhelő vallomása kiváló ürügyet jelentett a bűnvádi eljárás megindítására, a gyors letartóztatásra. Az állambiztonsági szervek számára nem okozott különösebb fejtörést Sass Kálmán két világháború közötti, a második bécsi döntést (1940. augusztus 30.), majd az 1944. augusztus 23-i királyi puccsot követő „hazaáruló”, „román- és rendszerellenes” tevékenységének az igazolása. A Sziguranca, majd a Szekuritáté által létrehozott ügynökhálózat jelentései, a két világháború közötti román sajtó publikációi alapján összeállított követési dosszié elegendő „bizonyítékot” szolgáltatott ahhoz, hogy Sas Kálmán kiiktatásával a román kommunista diktatúra hosszú időre példát statuáljon Erdély, a Partium egyik neuralgikus pontján, a román-magyar határ közvetlen közelében.

A Belügyminisztérium Nagyvárad tartományi Igazgatósága III. csoportfőnökségének III., tehát a belső reakció elhárításáért felelős ügyosztálya, Zoltán Gyula parancsnok aláírásával ellátott, 1957. február 16-án készült jelentésében „a folyamatban lévő ellenőrző nyomozás” dokumentumai alapján elrendelték Sass Kálmán érmihályfalvi református lelkész és fia, a középiskolás Sass Béla letartóztatását.⁵³

A jelentés már tartalmazza a fontosabb vádpontok egy részét, amelyek alapján Sass Kálmánt halálra ítélték: 1928 és 1931 közötti⁵⁴ bázeli és zürichi tanulmányútja során szoros kapcsolatot alakított ki Henrich Welti svájci konzullal, akinek Románia gazdasági helyzetéről folyamatosan információkat továbbított, s aki 1944-ben Érmihályfalván többször is felkereste őt.⁵⁵

A román hatóságok Sass Kálmánt 1939-ben „államellenes, a Rongyos Gárda magyar nacionalista és terrorista szervezetben kifejtett tevékenységéért” kiutasították az országból.

1947. júliusában „magyar nacionalista tevékenységéért az 50.000/1947. számú rendelet alapján Szamosújvárra internálták, ahonnan hat hónap múlva szabadult.”

Informatív jelentések alapján Sass Kálmán 1946–1948 között a Magyar Nemzeti Ellenállási Mozgalom több tagja számára lehetővé tette, hogy átszökjenek Magyarországra.

⁵² Az operatív gyűlés jegyzőkönyvének részletét lásd: *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. im. 207–217. Az idézet: 215–216.

⁵³ ACNSAS, Fond informativ, dosar nr. 2476., vol. I., f. 413–414.

⁵⁴ A nyomozó tiszt tévesen említi az időpontot: Sass Kálmán nem 1928 és 1931, hanem 1929 és 1931 között vett részt a posztgraduális teológiai tanfolyamon.

⁵⁵ Kapitális tévedés: Sass Kálmán vallomása szerint Henrich Welti 1933-ban vagy 1934-ben, nagyon idős emberként elhunyt.